

Funkcje i cechy tradycji

Z ogólnej teorii kultury wynikają określone koncepcje tradycji jako form wspólnej egzystencji, funkcjonowania i rozwoju społeczeństwa. W latach sześćdziesiątych naszego wieku pod pojęciem kultury powszechnie rozumiano ogół wartości materialnych i duchowych¹. Obecnie pojmowanie kultury wyłącznie jako rezultatu ludzkiej działalności czy też wartości ustąpiło na rzecz dwóch tendencji - z jednej strony uważa się kulturę za czynnik umożliwiający wszelkie procesy działalności twórczej², z drugiej - za system specyficznych funkcji realizujących się w ludzkiej działalności³. XVII Światowy Kongres Filozoficzny (Montreal, 1983), który obradował pod hasłem "Filozofia i kultura", przyczynił się do dalszej analizy stanu badań filozoficznych nad kulturą

¹ Francew T.P., Kultura. Filosofskaja encikłopedija, Moskwa 1967; Markarjan E.S., Oczerk teorii kultury, Erewań 1969; Brompej J.W., Oczerki teorii etnosa, Moskwa 1983.

² Markarjan E.S., Teoria kultury i sowriemiennaja nauka. Logikomietodologičeskiej analiz, Moskwa 1983; Dawidowicz W.E., Żdanow J.A., Suszcznost' kultury, Rostów 1979.

³ Mieżujew W.M., Klutura i istoria, Moskwa 1977; Złobin N.S., Kultura i obszczestwiennyj progress, Moskwa 1980, tegoż autora Kulturnaja diejatielnost', Moskwa 1981; Baller E.A., Prijemstwiennost' w razwitii socjalisticeskoj kultury, Moskwa 1969; Suchanow I.W., Obyczai, tradiciji i prijemstwiennost' pokolienij, Moskwa 1976; Ugrinowicz D.L., Obriady: za i protiv, Moskwa 1976.

i tradycją. W ZSRR opublikowane zostały stosunkowo obszerne przeglądy⁴, bibliografie⁵ i tezy z wystąpień kongresowych⁶.

Tradycja jako przedmiot badań wymaga określenia swych własności i funkcji. Zakres przedmiotowy bowiem wyznaczają dane własności tradycji, same zaś przejawiają się w jej funkcjach.

Problem tradycji kulturowych jako przedmiot badań podjęty został na zorganizowanej przez Instytut Etnografii AN ZSRR⁷, Radę Naukową ds. Historii Kultury Światowej AN ZSRR i redakcję czasopisma "Sowietskaja Etnografija" interdyscyplinarnej sesji z udziałem socjologów, kulturologów, historyków i geografów⁸. Przedstawiciele redakcji, a także inni

⁴ Issliedowanija W SSSR po filosofskim problemam kultury. Institut Filosofii AN SSSR, Moskwa 1983; Socjalistyczeskaja kultura: teorieticzeskije i metodologiczeskije problemy. Nauczno-analiticzeskij obzor, Moskwa 1983.

⁵ Filosofija i kultura. Ukazatel litieratury, izdanoj w SSSR na russkom jazykie 1974-1981, Moskwa 1983.

⁶ Ciwilizacija i kultura w istoriczeskom processie, Moskwa 1983.

⁷ Iljenkow E.W., Problemy idiealnogo, "Woprosy Filosofii" nr 6-7/1979.

⁸ Markarjan E.S., Uzłowyje problemy teoriii kulturnoj tradicii, Artiunian S.A., Obyczaj, ritual, tradicija; Sarin-gulian K.S., O riegulatiwnych aspiektach kulturnoj tradicii, Tokariew S.A., Aksjologiczeskij podchod k kulturnoj tradicii; Czistow K.B., Tradicija, "tradicjonnyje obszczestwa" i problemy warjirowanija; Borstein B.M., Tradicija i socjo-kulturnyje struktury; Gochman W.M., Gleografija kulturnych tradicii i jejo miesto w ich kompleksnom ispolzowanii; Wiasowa W.B., Ob istoriczeskich tipach tradicijonnoj orientacii; Persznu A.J., Problemy teoriii tradicii glazami etnografa; Borodin E.T., Tradicii - sriedstwo razwitija sposobnostiej liudiej k prostomu wosproizwodstvu obszczestwiennoj zizni; Daniłowa L.W., Tradicija kak spiecifiszeskij sposob socjalnogo nasliedowanija; Krupnik I.I., Tradicija i "uprawlienije" dialiektikoj kultury; Prazdnikow G.A., Tradicija kak dialog kultur; Sokołow E.W., Tradicija i kulturnaja prijemstwiennost'; Markarjan E.S., O znaczenii mezdisciplinarnogo obsuzhdenija problemy kulturnoj tradicii, "Sowriemiennaja Etnografija" nr 2-3/1981; Zykow M.B., Poniatije "pamiat'" kak konceptualnaja osnowa dlja organizacii mezdisciplinarnogo poniatija "kulturnaja tradicija"; Barse-gian I.A., O klassifikacii form kulturnoj tradicii.

uczestnicy dyskusji opowiedzieli się za pojmowaniem tradycji jako wyrazu zbiorowego doświadczenia w społecznie ukształtowanych stereotypach: "tradycja kulturowa jest hierarchicznie zbudowanym systemem utrwalonego doświadczenia w ramach jednej wspólnoty społecznej"⁹. Takie określenie cech tradycji powinno umożliwić wyodrębnienie jej spośród zjawisk pokrewnych oraz ustalenie jej zakresu przedmiotowego. Tradycja może być, rzecz jasna, stereotypem, wątpliwe jednak, czy można ją całkowicie sprowadzić do stereotypu społecznie ukształtowanego doświadczenia zbiorowego. Doświadczenie społeczne utrwalone jako stereotyp stanowi szczególny fenomen i specyficzne pojęcie. W tym określeniu cechy tradycji okazują się bardziej ogólne, niż rzeczywiste własności funkcjonalne tradycji. Przeliczenia cech, a nawet funkcji podawane są niestety w formie abstrakcyjnej. Tradycja okazuje się czymś nieuchwytnym, niespecyficznym, ponieważ owe cechy i funkcje dane są w formie "abstrakcyjnie ogólnej", podczas gdy własności funkcjonalne tradycji mają charakter - używając terminologii heglowskiej - "konkretnie ogólny". Problem sprowadza się do tego, jak wyodrębnić konkretną całość. Przytoczone wyżej określenie tradycji zawiera pięć abstrakcyjnych cech ogólnych: "społeczne", "ukształtowane", "ustereotypowane", "zbiorowe" (doświadczenie). Nie wyróżnia ono funkcji tradycji jako jednolitego tworu w systemie kultury społeczeństwa. Aby tradycja mogła być przedstawiona w postaci samodzielnego i specyficznego zjawiska, konieczne jest w pierwszym rzędzie wyodrębnienie systemu jej funkcji jako pewnej całości, co z kolei można osiągnąć, jeśli określony został system funkcji narzuconych tradycji przez złożone nadsystemy - kulturę, społeczeństwo, całokształt działalności ludzkiej. Ścisłe określenie funkcji tradycji jako całości zależy zatem od tego, czy badacze zdołali dostatecznie dokładnie - jak na wymogi badań empi-

⁹ Ot redakcji. "Sowietskaja Etnografija" nr 2-3/1981.

rycznych - określić funkcje otaczających tradycje nadsystemów. Tylko dokładna znajomość ich stanu pozwala na ocenę stopnia aktualizacji możliwych funkcji danych tradycji, na zbadanie ich odzwierciedlenia w realnej tradycji.

Przedstawmy zasadnicze próby przeliczenia systemu funkcji tradycji. Próby tego rodzaju są przejawem zróżnicowanego podejścia do zróżnicowanych funkcji. Wśród ogólnych funkcji tradycji dominującą jest zachowanie i zmiana stosunków społecznych, życia i działalności ludzkiej oraz kultury - funkcja konkretyzująca się i realizująca w poszczególnych sytuacjach i sferach życia. We wspomnianej dyskusji omawiane i definiowane były takie funkcje, jak:

- zachowanie tego, co względnie niezmienne, historycznie tożsame, identyczne, inwariantne w konkretnych warunkach czasowych i przestrzennych (tradycja jako "stabilizacja" i "konserwacja"),
- zachowanie istotnej informacji "systemu znaczeń" (tradycja jako "społeczna pamięć" i "społeczne dziedzictwo"),
- określenie tego, co wspólne i akceptacja przez powszechny autorytet tego, co konieczne (tradycja jako "stereotypizacja" i "integracja"),
- gromadzenie i koncentracja (tradycja jako "akumulacja" i "kondensacja"),
- udostępnianie, przekaz i kontynuacja (tradycja jako "translacja" i "transmisja"),
- przystosowanie i przeżywalność w powstałych warunkach (tradycja jako "adaptacja" i "transformacja"),
- podtrzymanie jedności wspólnot i grup ludzkich (tradycja jako "konsolidacja" i "integracja systemowa"),
- uzewnętrznienie przeżywania dobra, prawdy i piękna, sensu i koncepcji życia, kultury; samookreślenie, samowyznaczenie, samoakceptacja (tradycja jako "interioryzacja" i "eksterioryzacja", "indywidualizacja" i "identyfikacja"),
- kształtowanie pojęć i poglądów, świadomości społecznej, grupowej i etnicznej, sądów, ocen i kultury (tradycja jako "deologia" i "duchowa formacja"),

- kształcenie, przekazywanie wiedzy i umiejętności;
wychowanie: kształtowanie cech, woli, potrzeb w określonych warunkach realnych (tradycja jako "socjalizacja"), itd.¹⁰.

Słowem, funkcji jest niezliczona ilość, podobnie jak nieprzeliczalne są wszystkie sytuacje, stosunki i warunki w jakich urzeczywistnia się tradycja, natomiast najistotniejsze uwarunkowania są względnie stałe, dlatego też stałe są zasadnicze funkcje tradycji.

Funkcje tradycji mogą być również zadane przez inne parametry. Zasadniczo te same funkcje, lecz ujęte w innych parametrach (z zakresu teorii organizacji i zarządzania) tworzą inny system. Oto przykładowe przeliczenie takiego systemu funkcji:

- orientacja i wytyczanie celów, wybór drogi, wybór wzorca, matrycy postępowania, strategii działania (tradycja jako "wytyczanie celu", "programowanie" i "modelowanie"),

- wypracowanie wartościowo-sensowego ukierunkowania na działania przedmiotowe; pobudzanie, przekonywanie, decydowanie o działaniu praktycznym w sytuacjach problemowych (tradycja jako "kształtowanie sensu", "refleksja" i "motywacja"),

- regulowanie stosunków i wzajemnych kontaktów, wymiana poglądów (tradycja jako "komunikacja" i "reprezentacja"); porządkowanie, strukturalizacja, usuwanie dezorganizacji (tradycja jako "samoorganizacja"),

- odtwarzanie i powtarzanie, zmiany i dążenie ku nowemu, rozwiązywanie sprzeczności między tym, co trwałe i tym, co zmienne, między starym i nowym (tradycja jako "reprodukcja", "kreacja" i "nowacja"),

- realizacja normy (wzorca) - wymogu, preskrypcji i imperatywów, zakazów i ograniczeń itp. (tradycja jako "regulowanie" i "zarządzanie"),

¹⁰ Tamże.

- przewidywanie, projektowanie i tworzenie przyszłości (tradycja jako "modelowanie prognostyczne", "konstrukcyjno-kształujący system twórczy")¹¹.

Przedstawiliśmy dwa spośród wielu możliwych przebiegów funkcji tradycji: pierwsze jest częściej stosowane przez kulturologów, filozofów i humanistów, drugie zaś przez socjologów. Wypływa stąd jeden wniosek: systemowi funkcji nie da się przedstawić za pomocą prostego przeliczenia, spisu, uszeregowania, czy jakiegokolwiek innego wykazu. Po pierwsze, nie istnieje sztywny podział funkcji tradycji, który by odpowiadał wszelkim sytuacjom życiowym i wszystkim epokom, niezależnie od celów, warunków życia i działalności ludzkiej, stanu stosunków społecznych i kultury. Pod wpływem potrzeb, motywacji i poszczególnych sytuacji życiowych zachodzą nieustanne reorientacje i przesunięcia w hierarchii i znaczeniu funkcji tradycji. Po drugie, tworzenie zbioru niepowiązanych wzajemnie funkcji wydaje się niecelowe, ponieważ tradycja konkretyzując się w realnym życiu i działalności ludzkiej jest procesem o nieustannym ruchu funkcji: wzajemnego ich przenikania, krzyżowania się, częściowego pokrywania, czy też wchłaniania jednych funkcji przez inne.

Funkcje i funkcjonowanie tradycji można również rozważać w kategoriach procesu i rezultatu. Jako przedmiot badań tradycja jawi się badaczom w postaci procesu z danymi funkcjami (celami) początkowymi i końcowymi rezultatami. Obyczaj, rytuały i tradycje realizują się w warunkach rozmaitych ograniczeń i dlatego wymagają od uczestników różnorodnych środków i metod dla przezwyciężania owych ograniczeń i osiągnięcia pożądanego rezultatu.

¹¹ Piachow W.D., Tradicii i obszczestwo. Opyt filozofski-socjologiczieskiego issliedowanija, Moskwa 1982, zob. także Wasiljew L.S., i Arutiunow S.A., w zbiorze "Tradycja i nowoczesność", Warszawa 1984; Brompej J.W., Szkaratan O., Nacjonalnyje tradicii w socjalisticzeskoj ekonomie, "Woprosy Ekonomiki" nr 6/1984.

W rozwoju każdej tradycji można wyróżnić pewne etapy, jak np. formułowanie i konkretyzację celu, ustalenie metod i środków do jego realizacji, określenie warunków (ograniczeń), wykrywanie niezgodności między celem a środkami, metodami i warunkami; innymi słowy: określenie problemów - rozwiązanie problemów - osiągnięcie zamierzonych rezultatów.

Badacz kierując się logicznym następstwem kolejnych etapów konsekwentnie analizuje wszystkie ogniwa tego łańcucha, identyfikuje funkcje, metody, warunki, problemy, rzeczywiste rezultaty tradycji i w ten sposób uzyskuje prawdziwy obraz działania tradycji jako stosunkowo samodzielnego systemu (procesu) oraz rzeczywistych jego efektów, innymi słowy jako rozwijającej się problemowo i znaczeniowo zorientowanej całości.

Funkcjonowanie tradycji możliwe jest dlatego, że z jednej strony jest ona realizowana poprzez ludzką działalność, a z drugiej - stanowi formę społeczną.

Podobnie jak życie i działalność ludzka jest ona inicjowana i podtrzymywana przez łącznie-rozdzielne stosowanie środków pracy i środków niezbędnych do życia, tak w praktycznym doświadczeniu ludzie odkrywają i testują poszczególne formy wspólnoty i formy rozdzielienia, czyli formy społeczne. Tak np. możliwość wytworzenia produktu dodatkowego, podziału pracy, wymiany środków życia i środków produkcji, a także uprzywilejowanie pewnych grup ludzi doprowadziły do powstania własności prywatnej, którą zarówno państwo jak i nie posiadający stopniowo zaczęli uznawać za tradycyjną formę podziału środków produkcji i dóbr, za nietykalną formę życia społecznego, jego fundamentalną tradycję.

Człowiek wypracował, skonkretyzował i wypróbował niezliczoną ilość form bytu społecznego, praktycznie na wszelkie sytuacje życiowe, społeczeństwo stanowi zatem skomplikowaną hierarchię form (np. ekonomicznych, technologicznych, a także moralnych, prawnych, estetycznych itp.), które

de facto i de jure stały się tradycją. W ramach tych form-tradycji i za ich pośrednictwem powstają, kształtują się i funkcjonują związki i stosunki międzyludzkie, dlatego tradycje jako formy społeczne są zarazem formami stosunków społecznych. Tak w skrócie można przedstawić genezę form społecznych, które stały się formami tradycyjnymi lub, inaczej mówiąc, tradycją. Zachowawcze formy społeczne, w zakresie których kształtują się ludzkie współdziałania, tworzą cały świat, realnie istniejący i odbierany przez nas jako świat tradycji, czy świat tradycyjny.

Zrozumienie istoty tradycji jako formy społecznej otwiera drogę do rozpatrywania tradycji jako formy prawa. Tradycja jako forma społeczna nie jest zwykłym nośnikiem treści, jest raczej ich kondensacją, skupiającą doświadczenia i historię człowieka. Posiada ona fundamentalne znaczenie jako swoiste prawo, którego działanie warunkowane jest prawami społeczno-ekonomicznymi, politycznymi i moralno-estetycznymi danego społeczeństwa.

Stwierdzenie powyższe brzmi dość niezwykle. Jak bowiem twór idealny i społeczny, jakim jest tradycja, może być funkcją praw systemu społecznego, czy form kultury? Jak może stanowić ich wyraz, ich "drugi byt" i jednocześnie być przypisywanym do klasy praw ogólnych (ogólnosocjologicznych)? Czy jest do pomyślenia idealny twór społeczny jako prawo?

Tradycja istotnie jest tworem idealnym, ale takim, który warunkuje, strukturalizuje i odtwarza społeczną treść ludzkiego życia. Stanowi istotny, trwały i powtarzalny twór społeczny, czyli ze względu na swoje własności i funkcje spełnia rolę swoistego prawa społecznego. Innymi słowy, forma tradycyjna porządkuje i determinuje, ukierunkowuje i reguluje proces życia indywidualnego i społecznego, uzewnętrznia się zatem przez prawa natury i historii, nie zaś przez prawa stanowione przez człowieka. Odpowiedź na pytanie, dlaczego tradycje mogą przyjmować obiektywne cechy prawa

i funkcjonować na podobieństwo prawa, znajdujemy w obiektywnych warunkach życia społecznego kształtujących odpowiednie formy wspólnie-rozłącznego sposobu pracy i życia człowieka. Formy te nie powstają, rzecz jasna, same z siebie, lecz są odkrywane w toku wielu doświadczeń, prób i błędów. Powstają w stabilnych warunkach w procesie ludzkiej działalności i za jej pośrednictwem, podobnie jak np. prawo kosztów, czy inne prawa ekonomiczne. Zauważmy jeszcze, że prawa tworzą się podobnie jak same społeczeństwa. Kształtowaniu się form społeczno-historycznych jako prawa sprzyja uprzednia adekwatna (lub przeciwstawna) ich antycypacja, ich przewidywanie. Świadome i celowe wprowadzanie nowych tworów społecznych nie może stać się tradycją i tym bardziej prawem, jeśli nie odpowiada istotnym, koniecznym, obiektywnym i subiektywnym warunkom, i środkom życia społeczeństwa.

Zrozumienie faktu, że funkcje prawa zasadzają się na inwariantności własnej tożsamości, nieodwracalności i obiektywności podstawowych stosunków, oraz że na takich samych własnościach opierają się identyczne i, rzecz można, autentyczne funkcje tradycji, zobowiązuje do traktowania tradycyjnych form stosunków według kryteriów i zasad metodologii, opracowanych dla praw społecznych i praw w ogóle. Jedność warunków i odpowiadających im struktur stosunków traktowana jest przez ludzi raz jako prawo, innym razem jako tradycja - z całą jej namacalną konkretnością, konsekwencjami i bezdyskusyjną obowiązywalnością. Jest to wynik przesunięcia funkcji zachowania i dziedziczenia form i struktur społecznych z prawa na tradycję. Owe formy i struktury pozostają niezmiennione, lecz występują w innych stosunkach, tj. w stosunkach zachowania i dziedziczenia. Obserwowane przesunięcie stosunków i funkcji, na pierwszy rzut oka nieznaczne, w istocie zaś ogromne, powoduje w pewnym sensie przekształcenie prawa w tradycję. Warunki, w jakich prawa społeczne zyskują status i funkcje tradycji, jak też sam proces przekształcania się formy prawa w formę tradycji, uchodzą zwy-

kle uwadze badaczy. Nie będziemy w tym miejscu rozważać, dlaczego badacze, również teoretycy, nie zwracają uwagi na wewnętrzną logikę przekształcania się obiektywnej formy społecznej jako prawa w równie obiektywną społeczną formę tradycji.

Z większą lub mniejszą dokładnością możemy wykrywać i następnie określać zmiany tych warunków i stosunków, a także sam proces przekształcania się formy prawa postępowania w formę i status tradycji. Przekształcenie to zachodzi również w odwrotnym kierunku, co najlepiej daje się zaobserwować w stosunkach pracy, w stosunkach gospodarczych, ale też politycznych i moralnych. Różne są tylko same prawa i tradycje, różne skutki ich nieprzestrzegania, różny dynamiczny i statystyczny (probabilistyczny) charakter ich działania; wystarczy porównać np. prawa i tradycje ekonomiczne, technologiczne, ekologiczne, społeczno-polityczne, moralno-estetyczne itp. Różnice mogą występować także w sposobach stosowania (racjonalnych lub zwyczajowych, powszechnych, empirycznych itd.). Różnice te widoczne są w samym działaniu prawa, prawo bowiem drogą inwariantnego powtórzenia, cykliczności i stałej normatywności tworzy w pełni określony (w danych warunkach) autentyczny typ tradycji o takich samych własnościach. Prawo wraz z wejściem w nowe stosunki funkcjonalne i przybraniem odpowiednich funkcji występuje w utrwalonej postaci już jako tradycja. Oczywiście nie każda tradycja stanowi przekształconą formę prawa, wiele tradycji to raczej wypaczone formy praw i uwarunkowań ludzkiego życia. Tradycje minionych pokoleń często stanowią wystarczające regulatory życia dla obecnych pokoleń. Równocześnie jednak nieustanna walka starego i nowego świata, antagonistycznych klas i grup społecznych przejawia się w postaci ostrej konfrontacji odmiennych tradycji. Walka systemu socjalistycznego z burżuazyjnym to właśnie konflikt między tradycjami obu tych systemów.

Konkretna historyczna analiza niezwykle złożonych warunków i sprzeczności musi opierać się na pewnych podstawowych ustaleniach. Tradycja jako przekształcona forma prawa społecznego działa z siłą równoważną sile niepodważalnego "twardego" prawa. System Tradycji chroni społeczeństwo przed dezorientacją, dezorganizacją i anarchią. Tradycje dzięki swej określoności i zawartości informacyjnej mogą łączyć zjawiska i stosunki społeczne w pewien określony system, określony typ społeczeństwa, czy formację społeczno-ekonomiczną, są one bowiem prawami stanowienia, funkcjonowania i przemian ludzkiego życia, stosunków społecznych, określonego systemu społecznego. Prawa genezy i stanowienia tradycja przekształca w prawa funkcjonowania, formowania i rozwoju. W ten sposób tradycje reprezentują i realizują, integrują i regulują, systematyzują i odtwarzają ludzkie życie, stosunki społeczne i historię narodu. Tradycję określić też można jako pozabiologiczne dziedzictwo społeczne. Pod względem roli w programowaniu ludzkiej działalności jest ona analogiczna do genetycznych mechanizmów dziedziczności. Programy genetyczne i pozagenetyczne mogą być traktowane jako dwa fundamentalne sposoby wrodzonej i nabytej orientacji, jako samoorganizacja dwóch rodzajów zachowania: naturalnego i społecznego.

Rozumienie tradycji jako formy społecznej i formy prawa pozwala z kolei rozpatrywać ją jako sposób, środek życia i działania ludzi. Zmiana funkcji tradycji rozumianej jako forma społeczna czy forma prawa na funkcję tradycji jako sposobu i środka działania, a także w odwrotnym kierunku, zachodzi wraz ze zmianą warunków, w których tradycja przejawia swoje własności raz przez treść, innym razem poprzez formę organizacji (strukturę), to znów przez sposób i środek. Ten "rozwój" i "regres" odbywa się nieustannie zarówno w życiu, jak i w teorii. Tak np. teoria jako wiedza, zbiór zasad i pojęć, zwrócona ku działalności i poznawaniu rzeczywistości, przekształca się w metodologię, sumę

metod, praktyki i poznania. I na odwrót: gdy tylko działalność praktyczna i poznawcza ustaje, doświadczenia praktyczne i metody poznawcze zostają zachowane (utrwalone) w postaci wiedzy i uogólnień różnego stopnia. Teoria stanowi doświadczenie sformułowane w najbardziej ogólnej formie.

Względność różnic pomiędzy tradycją jako formą stosunków, a tradycją jako sposobem (środkiem) podyktowana jest względnością formy i sposobu: forma w określonych warunkach przejawia się jako sposób (środek) organizacji treści. Stąd też tradycja aktualizuje się raz jako treść, raz jako forma, to znów jako określony sposób, środek do osiągnięcia celu. Wszystkie te obiektywne zjawiska, przekształcenia i związane z nimi określenia tradycji zdeterminowane są praktycznymi stosunkami, stanowiącymi siłę napędową tradycji. W stosunkach tych odzwierciedlone są raz treści i formy tradycji, innym razem jej funkcjonowanie jako sposobu i środka do zaspokojenia określonych potrzeb.

Tradycja stanowi specyficznie ludzki (ponadbiologiczny, sztuczny) sposób życia i działalności. Zarówno to, co człowiek stworzył, jak to, co przejął od przyrody, ludzkość stosuje jako sposób wprowadzenia swojej woli i zaspokojenia potrzeb. Uogólnienie tej funkcji w pojęciu "sposobu" działalności i życia w ogóle obejmuje wszelkie ich przejawy w ramach stosunku (lakonicznie określanego "sposobem działania"), który istnieje w postaci:

- 1) form duchowo-psychicznych i motoryczno-napędowych organizowania i regulowania działalności, kolejności jej urzeczywistniania,
- 2) środków i mechanizmów,
- 3) technologii i techniki,
- 4) poszczególnych metod, procedur i operacji,
- 5) cech osobowości i charakteru, doświadczenia, umiejętności i nawyków.

Obiektywizacja i uprzedmiotowienie sposobów działalności następuje w jej wytworach. Tradycja jako sposób i ja-

ko środek działalności jest funkcją realizacji celów i zaspokajania potrzeb. Wymienione funkcje mogą być realizowane w zasadzie dowolnymi środkami, ważne jest jedynie, by była zachowana najważniejsza funkcja, a mianowicie być koniecznym środkiem działania. Tak więc wszystko, co mieści się między człowiekiem a obiektami jego oddziaływań, zyskuje funkcję środka (pojęcie to nie oznacza substancji, a wyłącznie funkcjonalny stosunek). Owa funkcja determinuje wybór tego, co może, jak i tego, co nie może być przedmiotem jej materializacji i wcielenia. Każda działalność tradycyjna może być środkiem realizacji tego, co nakazuje tradycja, jak i tego, co znajduje się poza nią: pewnych społecznych działań i stosunków, potrzeb i celów. W podobnych przypadkach nawet "cel" bywa środkiem dla wyrażenia potrzeb i przewidywania możliwych rezultatów. Pojęcie tradycji jako środka należy do tradycyjnych sposobów działania ludzkiego intelektu (tradycyjny sposób naukowego i artystycznego myślenia, orientacji i poznania, budowania pojęć i obrazów itp.). Można więc stwierdzić, iż tradycje jawią się nam w określonych sytuacjach w postaci sposobów i środków do rozwiązywania problemów i osiągnięcia zamierzonych celów.

W dalszej części rozważań zajmiemy się problemem wyboru "jednostek" analizy tradycji. W teoretycznych i praktycznych badaniach tradycji ogromnie pomocne byłoby wyodrębnienie "jednostki" czy też "miary" tradycji. Dokonajmy więc przeglądu możliwości przyszłego wyodrębniania podstawowych i minimalnych elementów, zawierających zasadnicze składniki i własności tradycji. Nie ulega jednak wątpliwości, że takie dzielenie tradycji na elementy nie zawsze będzie możliwe, np. w przypadku najbardziej abstrakcyjnego podejścia do tradycji.

Tradycja jako stosunek społeczny może być oczywiście współmierna do "jednostek" stosunków społecznych i do tworzących je form wyjściowych. Co prawda, stosunki ekonomiczne, społeczne, polityczne itp. mają całkowicie odmienne za-

zady podziału wyjściowego i analizy. Stosunki te w konkretnych sytuacjach mogłyby odrodzić ideę "kontaktu" jako najprostszego aktu komunikacji. Idea "normy" ma także wielu zwolenników, podobnie jak idee "stereotypu", "paradygmatu", "matrycy" itd. Wszystkie te idee stoją wszakże w połowie drogi między nieokreślonością własnej treści i perspektyw, sposobów i warunków ich urzeczywistnienia a możliwą realizacją propozycji w praktyce badawczej. Trudności te zdają się być do pokonania w przypadku podejścia do tradycyjnych stosunków społecznych nie tylko od strony ich formy społecznej - idealnej z natury i przez to empirycznie niemierzalnej - lecz także od strony ich przedmiotowego (aktywnego) urzeczywistniania oraz ich treści. Droga ta prowadzi do traktowania tradycji jako zbiorowej działalności i życia ludzkich wspólnot. Tendencja do behawioralnego opisu i objaśniania tradycji przeważa obecnie nad abstrakcyjnymi schematami socjologizmu, pozwala ona ponadto na rekonstrukcję pełnego obrazu życia ludzi jako działalności w określonej formie socjalnej, jako całości, której jedną stroną stanowi życie i działalność ludzka, drugą zaś - formy stosunków społecznych.

Jedność ludzkiej działalności i stosunków społecznych rozwija się w pojęciu tradycji raz jako jedność społecznych stosunków, zjawisk i wytworów, innym razem jako jedność życia i działalności. Treść tradycji oderwana zostaje od formy, choć takie oderwanie możliwe jest jedynie w sferze abstrakcji, np. w wypowiedziach i tekstach. Forma jako taka zawsze reprezentuje w treści realną działalność ludzi, w inny sposób nie może istnieć.

Tradycja jako działalność (bierzemy tu pod uwagę najprostsze jej przejawy) posiada treść jedynie w swej przedmiotowej określoności. Właśnie przedmiotowość warunkuje jej treść, stąd działalność zawierająca treść jest przedmiotowa i na odwrót - każda przedmiotowa działalność zawiera treść. Tę "przedmiotowość" pojmujemy tu na sposób

filozoficzny - jako to wszystko, co stanowi obiektywną rzeczywistość zawartą w samej działalności, w potrzebach i motywach, wiedzy i świadomości, w aktywności duchowej i psychicznej człowieka. Dlatego też możemy mówić o "przedmiotowych potrzebach", "przedmiotowej wiedzy i znaczeniach" itp. Treścią tradycji jest zatem cały świat przedmiotowy, w którym żyją ludzie (stąd przedmiotowość przeżyć, celów czy idei). Przedmiotowa treść tradycji stanowi odbicie przedmiotowej i sytuacyjnej warstwy rzeczywistości.

Cały szereg przyczyn, w tym stosowane przez nas pojęcia i metody, ogranicza nasze możliwości wyodrębniania elementarnych jednostek treści tradycji. Jak się wydaje, "jednostkę" tradycji można wprowadzić tylko w zastosowaniu do konkretnych zadań lub do konkretnych cech szczególnych tradycji. Abstrahując od wszystkiego, co stanowi ową konkretność (a więc od nieskończonego szeregu uwarunkowań) można wysunąć tylko najbardziej ogólne założenia odnośnie analitycznej jednostki tradycji. W jednostce tej muszą być reprezentowane wszystkie możliwe do zbadania i praktycznie nieodłączne własności i charakterystyki tradycji jako całości. Kropla wody tylko wtedy jest kroplą morską, gdy reprezentuje morze, tylko wówczas stanowi ona "przedmiotową przedstawicielkę morza i wszystkich jego kropel. Dialektyka części i całości, komórki i organizmu, wytycza kierunek poszukiwań możliwych "jednostek" reprezentujących tradycje.

Sformułujemy z kolei postulat określenia tradycji jako wewnętrznie sprzecznej relacji "zachowania" i "powtórzenia" form życia i działalności. W najbardziej abstrakcyjnym rozumieniu tradycja stanowi kategorię odzwierciedlającą specyficzny typ stosunków, a mianowicie "zachowanie" i "ponowne zastosowanie". To, co podlega zachowaniu i ponownemu zastosowaniu lub co może być zastosowane, ma również złożoną budowę. Na pierwszy termin składają się dwa etapy:

- wyodrębnienia tego, co może pretendować do zachowania,

- zastosowania w celu zachowania.

Drugi termin obejmuje:

- wybór form i warunków kontynuacji,

- włączenie do działania tego, co podlega kontynuacji.

Ponadto tradycja stanowi podwójny, różnokierunkowy stosunek zachowania i ponownego zastosowania. W pierwszym przybliżeniu tradycję można traktować jako parę wyjściowych relacji, których ukierunkowanie zależy od tego, jak przebiega wyodrębnianie "przedmiotu" zachowania i podejmowania decyzji z jednej strony o zachowaniu, z drugiej - o ponownym zastosowaniu. Para ta tworzy stosunki tradycyjne, czyli tradycję. Zachowanie jest najbardziej pierwotnym, stałym i ukierunkowanym (od terażniejszości ku przyszłości) stosunkiem. Funkcja zachowania jest przeciwstawna niezachowaniu, zarówno ze względu na sam proces, jak i rezultat. Natomiast funkcja powtórzenia jest wtórna, zmienna, działa również w kierunku zgodnym z kierunkiem upływu czasu. Parę tych stosunków cechuje sprzeczność podobna do sprzeczności takich pojęć ekonomicznych jak dochody i wydatki, lub też wydatki i efekty.

Opierając się na sformułowanych uprzednio założeniach przedstawimy pokrótce istotę naszej koncepcji teoretyczno-metodologicznej przy pomocy dwóch grup twierdzeń:

I. Tradycja jako przedmiot badawczy i jako kategoria.

1. Tradycję, stanowiącą przejaw życia i działalności ludzi, wyróżniającą cztery pary kategorii: "forma" i "treść" "własność" i "stosunek", "przeszłość" i "teraźniejszość" (lub "przyszłość") oraz "materialność" i "idealność". Tradycja jest tworem idealnym, lecz podobnie jak wszystkie inne twory idealne, funkcjonuje w formie zmaterializowanej - w żywej działalności duchowej i praktycznej, natomiast zanika w produktach tej działalności (wyobrażeniach, pojęciach, obrazach, języku i innych materialnych nośnikach). Forma reprezentująca określoną treść przejawia swe własności i stosunki w praktyce w postaci funkcji, tworząc "system funkcji formy", oraz działalności, czyli w postaci procesów.

2. Wyodrębnienie w tradycji specyficznej funkcji formy i stosunku możliwe jest przez wprowadzenie pojęcia "czasu przeszłego", ale takiego czasu, który nie odszedł w przeszłość, lecz zwrócony jest ku teraźniejszości, tak iż teraźniejszość stanowi przekształconą formę przeszłości, zaś jednostka żyje minionymi formami życia w czasie obecnym.

3. Stosunki zachowania i dziedziczenia w czasie lub, inaczej mówiąc, działanie minionych form w czasie obecnym, określane są różnymi synonimami jak np. "dziedzictwo" ("dziedzictwo społeczne"), "pamięć", "sukcesja", "powtarzalność" itp., które obejmują poszczególne przejawy generalnej funkcji zachowania jako dziedziczenia. Wynika stąd, że jest możliwe i istnieje jednolite pierwotne znaczenie tradycji w językach naturalnych i w języku nauki, bez którego porozumiewanie się byłoby niemożliwe. Wszystkie szczegółowe znaczenia tego pojęcia tworzone są na gruncie owego pierwotnego fundamentalnego znaczenia. Wraz z rosnącym obecnie zróżnicowaniem sytuacji, do których jednolite znaczenie pojęcia "tradycja" znajduje zastosowanie oraz aktualizacją tego pojęcia w dynamicznie zmieniającym się świecie, zachodzi całkowicie przeciwny proces - proces generalizacji znaczenia, tzn. wyodrębnienia i utrwalenia najbardziej ogólnej abstrakcji. Im bardziej ogólne, abstrakcyjne i uniwersalne jest to znaczenie, tym mniejsza jest jego przedmiotowość i empiryczna konkretność, a zarazem wzrasta jego nieokreśloność. Abstrakcja tradycji stosowana jest zawsze w konkretnym zakresie przedmiotowym i do konkretnej sytuacji i przez to następuje odtworzenie pełnowartościowej przedmiotowej konkretności pojęcia, a jednocześnie uchylenie jego nieokreśloności.

II. Działalność ludzka zawierająca zachowane własności, formy, stosunki i procesy przeszłości jako zakres przedmiotowy tradycji. (Określenie warunków oraz systemu stosunków i funkcji, jakie musi spełniać dany obiekt: przedmiot, działanie, wierzenie itd., by stać się tradycją).

1. Dowlolne obiekty, będuce w istocie ustrukturowanymi formami, jak też ich własności i funkcje oraz mechanizmy i organy reprezentacji i symbolizacji treści, mogą być określone terminem tradycja, jeśli zostaną włączone, po pierwsze, w stosunki czasu przeszłego i terażniejszego, tzn. przeszłości reprezentowanej, odzwierciedlanej i działającej w terażniejszości (inaczej mówiąc: terażniejszości zachowującej w sobie przeszłość) oraz, po drugie, w stosunki zachowania.

2. Tradycje stanowią zatem nie rzeczy (substraty), nie jednostki lub wspólnoty, także nie działania i czyny. Nie stanowią tradycji same poglądy i wierzenia, sposoby myślenia i postępowania, same normy i stereotypy. Tradycja to nie życie jako takie; nie sprowadza się ona do procesów kulturowych, społecznych i ekonomicznych, choć poza życiem i działalnością ludzi, poza formami rzeczy i świadomości tradycja nie tylko nie może się realizować, lecz w ogóle nie może powstać. Tradycja nie jest substancją działania i rzeczy ani formą odzwierciedlenia ich w psychice. Nie stanowią jej także same w sobie formy rzeczy, działalności i życia oraz sposoby ich funkcjonowania.

3. Tradycja jest to specyficzny system funkcjonowania przedmiotów i form (czyli funkcjonalny system ustrukturowanych form), który zajmuje określone miejsce i spełnia określone funkcje w ramach stosunków-procesów wymienionych w punktach 1 i 2.

4. Wszelkie wytwory, zarówno uprzedmiotowione, jak i nieuprzedmiotowione (w ramach rozpatrywanego stosunku cecha ta nie ma większego znaczenia), a także wszystko, co dawniej stanowiło treść ludzkiego życia i działalności, a teraz ponownie zostaje weń włączone, może stać się tradycją - otrzymać status i wartość tradycji, ponieważ może wypełniać funkcje tradycji.

5. Zakresy przedmiotowe tradycji są w istocie niezamknięte i zmienne, rozszerzają się i rozwijają w miarę obiektywnego (refleksyjnego lub bezrefleksyjnego) włączania

osiągnąć przeszłości, stanowiących dorobek konkretnego narodu lub całej ludzkości, do rozwiązywania życiowych problemów współczesności.

6. Jeżeli określenie zakresu przedmiotowego funkcjonowania tradycji zostało dokonane właściwie, to należy odpowiedzieć na zasadnicze pytanie: rozwiązaniem jakiego rodzaju przeciwieństwa było i jest za każdym razem powstanie tradycji? Jaki typ ogólnego, nieustannie odradzającego się przeciwieństwa rozwiązuje tradycja jako forma konkretnie ogólna? Jakie są wreszcie możliwości jej własnych środków i funkcji w zakresie rozwiązywania przeciwieństw? Przede wszystkim dotyczy to przeciwieństwa nieodwracalnego i odnawiającego się upływu czasu, ciągłości i nieciągłości jego treści, ukierunkowania cykli życiowych od przeszłości ku teraźniejszości. Ograniczoność trwania życia jednostkowego i wieczność, ku której dąży gatunek ludzki, nietrwałość przedmiotów, warunków i środków życia, możliwość i realność zagłady człowieka w każdej chwili, a także nietrwałość samych procesów działalności, komunikacji, poznawania, aktów artystyczno-estetycznych, konieczność kontynuacji gatunku, życia następujących po sobie pokoleń - otóż wszystkie te sprzeczności rozwoju ludzkiego życia znajdują rozwiązanie w wyniku wytworzenia i nieustannego odnawiania stosunków zachowania i dziedziczenia, szczególnego sposobu zachowania istotnych treści w trwałej i reprezentatywnej formie, jaką jest tradycja.

Uogólnienie poprzez samą kategorię różnorodności form związku przedmiotowego i treściowego stanowi właśnie sposób analizy filozoficznej służącej do rozwiązywania sprzeczności wskazanego typu. Tradycja gromadzi odpowiedzi na pytania i problemy, przechowuje sposoby i środki do rozwiązywania sprzeczności nieustannie rozwijającego się życia.

Tradycja jako przedmiot badawczy i jako kategoria stanowią dwie strony tego samego problemu. Kategoria i przedmiotowa realność wzajemnie się warunkują. Realizacja progra-

mu badawczego poświęconego tradycji pozwala na jednoczesną konkretyzację podstawowych pozycji metodologicznych, badawczych i praktycznych. Kategoria tradycji, po pierwsze, narzuca i wyznacza nowy szczególny typ podwójnego i sprzecznego stosunku zachowania-dziedziczenia, a więc i specyficzny zakres przedmiotowy badań i działalności, po drugie, uogólnia i postuluje konieczną filozoficzną wiedzę o tradycji jako powszechnej formie społecznej i prawie rządzącym ludzką działalnością, po trzecie, dostarcza metodologii adekwatnego podejścia i ogólną metodę badania realnej tradycji, jej zrozumienia i interpretacji, po czwarte, wskazuje sposoby doskonalenia i wykorzystywania wydzielonego zakresu przedmiotowego i po piąte, dostarcza orientacji światopoglądowej.

tłum. JACEK KRUK